

USKONNONTUTKIMUS JA GLOBAALI TODELLISUUS

Mistä tahansa asiasta globaalissa kontekstissa puhuminen voi vaikuttaa suuruudenhullulta ja mahdottomalta. Kaikki ihmiskunnan suuret haasteet ovat kuitenkin mitä suurimmassa määrin globaaleja. Vaikka niihin tulee löytää paikallisia ratkaisuja, ilmiöiden ymmärtäminen vaatii laajempaa perspektiiviä, kansainvälistä yhteistyötä ja monitieteistä tutkimusta. Koska uskonto liittyy jollakin tavoin useimpiin yhteiskunnallisiin ongelmiin, kriittiselle, analyyttiselle ja uskontoa monitahoisesti eri kulttuureissa ja yhteiskunnissa tarkastelevalle uskonnontutkimukselle on suuri tarve.

Globaalilla todellisuudella en tarkoita sellaista universalismia, jolle eurooppalainen kolonialismi ja kristillinen lähetystyö perustuivat. Suoranaisten valtapyrkimysten lisäksi eurooppalainen todellisuus, itsessään spesifi ja kulttuurisidonnainen, ymmärrettiin arvoiltaan ylivoimaiseksi, joka tuli levittää muihinkin kulttuureihin. Eurosentrinen ajattelutapa ei ole poistunut, vaikka onkin muuttanut muotoaan.

Globaali näkökulma tarkoittaa kriittistä asennetta eurosentrismää kohtaan ja pyrkimystä ymmär-

tää maailmaa aidosti eri kulttuurikonteksteista ja yhteiskunnista käsin. Globaali todellisuus tarkoittaa, että länsimainen tai eurooppalainen näkökulma ei ole ainoa eikä universaali ja että myös tiedon tuottamisen tavat liittyvät globaaleihin valtasuhteisiin.

Uskonnon yli- ja aliarviointi

Uskontoon suhtaudutaan sekä tutkimuksessa että julkisessa keskustelussa usein tavalla, jota olen kutsunut samanaikaiseksi uskonnon yli- ja aliarviointiksi (Vuola 2016a ja b). Aliarviointilla tarkoitetaan

sitä, että uskonnon merkitystä jossakin kontekstissa ei nähdä tai osata arvioida silloinkaan, kun siihen olisi syytä – uskonto toisin sanoen sivuutetaan. Päinvastainen tilanne, uskonnon yliarviointi, on tullut tavanomaisemmaksi: asioita aletaan tarkastella uskonnon linssin läpi, ja pahimmassa tapauksessa kokonaiset yhteiskunnat ja kulttuurit redusoidaan (valta)uskontoonsa. Selkein esimerkki tästä tällä hetkellä lienee suhtautuminen islamiin.

Sekä yli- että aliarviointi ovat mahdollisia silloin, kun uskontoa ei tarkastella kriittisesti, analyyttisesti ja monipuolisesti, minkä tulisi kuitenkin olla kaiken tutkimuksen lähtökohta. Yli- ja aliarviointiin liittyy usein se, että uskontoa kohtaan ollaan joko ylikriittisiä tai täysin epäkriittisiä. Jälkimmäistä saatetaan perustella uskontojen kunnioituksella ja uskonnonvapaudella: uskontoja ei ”uskalleta” kritisoida. Epäkriittisyys saattaa olla leimallista myös uskontojen edustajille. He voivat olla uskonnollisia johtajia tai muita instituutiota edustavia uskonnon ammattilaisia. Epäkriittisyys vaanii myös sellaista tutkijaa, joka ei kykene erottamaan mahdollista uskonnollista tai muuta vakaumustaan tutkimastaan aiheesta.

Sellainen on myös lähtökohtaisen kielteinen asenne uskontoa kohtaan. Ylikriittisyys piirtää kuvan uskonnosta kaiken pahan alkuna ja lähteenä. Se voi kohdistua ”uskontoon yleensä” – jolloin ei juuri tehdä erottelua eri uskontojen välillä – tai valikoidusti tiettyihin uskontoperinteisiin ja uskonnollisiin ryhmiin. Kummassakin tapauksessa ongelmaksi muodostuu se, että ei tehdä riittävää hienosäätöä sen suhteen, mistä oikeastaan puhutaan, kun puhutaan vaikkapa islamista, buddhalaisuudesta tai vanhoillislestadiolaisuudesta.

Epäanalyttinen ja yleistävä ajattelu perustuu uskonnon homogenisointiin. Eri uskonnot eri kulttuureissa ja yhteiskunnissa, eri aikoina, nähdään muuttumattomina kokonaisuuksina. Ummistetaan silmät sisäisiltä tulkintaeroilta, historiallisesti suuriltakin muutoksilta, mutta myös valtakysymyksiltä. Uskonto saatetaan redusoida sen eliittiin, instituutioihin tai pyhiin kirjoituksiin.

Niin sanotun eletyn uskonnon näkökulma uskonnontutkimuksessa on viimeisen parinkymmenen vuoden aikana kiinnittänyt huomiota tavallisten ihmisten uskontulkintoihin ja käytäntöihin, jotka voivat olla jännitteisessä suhteessa instituut-

tioon ja oppiin. Tutkijat ovat tarkastelleet niitä monia tapoja, joilla ihmiset elävät uskontoaan todeksi. Akatemiaprofessorikauteni tutkimushankkeessa tehtiin tällaista tutkimusta, jossa etnografista, empiiristä tutkimusta liitettiin teologisiin kysymyksiin. Teologinen eletyn uskonnon tutkimus kiinnittää huomiota myös oppiin, etiikkaan ja instituutioon, joka ei ole irrallaan tavallisten ihmisten eletyistä kokemuksista. Näiden välillä on useimmiten sekä jatkumoa että muutosta ja kaksisuuntainen vuorovaikutus.

Uskontoa ja kulttuuria on usein mahdotonta erottaa toisistaan tai rajapinta niiden välillä on liikkuva, huokoinen ja vaikeasti vedettävä. Globaalisti siinä on paljon vaihtelua. Varsinkin Länsi-Euroopan ulkopuolella uskonnon ja kulttuurin jyrkkä erottelu ei ole kovin mielekästä, eikä auta ymmärtämään sen enempiä uskontoa kuin kulttuuriakaan.

Sekularisaatio-oletus

Niin sanottu sekularisaatio- eli maallistumisteesi tai -oletus vaikutti pitkään uskonnon kriittisen arvioinnin puuttumiseen ja ylipäätään huomioimiseen varsinkin yhteiskuntatieteissä. Sekularisaatioteesi oletti uskonnon yksityistyvän ja menettävän merkitystään julkisen piirissä. ”Teesi” se oli siksi, että kyse ei ollut neutraalista ennustuksesta vaan useinkin normatiivisesta asian toivomisesta.

Sekularisaatio-oletus on osoittautunut vääräksi tai vähintäänkin riittämättömäksi tavaksi hahmottaa uskonnon merkitystä, koska maallistuminen nähtiin paitsi vääjäämättömänä kehityskulkuna, myös globaalina ilmiönä: muut alueet ja yhteiskunnat tulisivat seuraamaan Länsi-Eurooppaa sekularisaatiokehityksessä.

Sekularisaatio-oletuksen epäonnistuminen myönnetään yhteiskuntatieteissä, mutta kysyn kriittisesti, onko sen tilalle tullut uskonnon monimuotoisempaa tarkastelua vai onko tilalla vain tutkimuksellinen tyhjiö.

Uskonto ei ole privatisoitunut eikä sen merkitys vähentynyt siinä määrin tai sellaisilla tavoilla kuin oletettiin. Länsi-Euroopassa tapahtunut sekularisaatiokehitys on globaalisti pikemminkin poikkeus kuin normi. International Panel on Social Progress -raportin mukaan (*Rethinking Society* 2018) noin 80 prosenttia maailman ihmisistä katsoo uskonnon olevan merkittävä osa identiteettiään. On selvää,

että tämä kattaa hyvin erilaisia uskontoperinteitä. Kristinusko on tällä hetkellä – ja tulevaisuudessa vielä suuremmassa määrin – globaalin etelän uskonto. Sosiologian professori Grace Davie, joka oli paneelin jäsen, korostaa yhteiskuntatieteiden vastuuta uskonnon ymmärtämisessä globaalisti, mikä hänen mukaansa edellyttää asennemuutosta suhteessa uskontoon (Davie 2018).

Maallistuminen on toki todellisuutta, myös globaalisti. Käynnissä onkin samanaikainen maallistuminen ja uskonnon merkityksen voimistuminen. Kyse ei siis ole suoraviivaisesta kehityksestä uskonnollisesta maalliseen vaan samanaikaisista, lomittaisista kehityskuluista molempiin suuntiin. Tällä prosessilla on erilainen ilmenemismuoto eri maissa ja kulttuureissa.

On liian yleistävää esittää esimerkiksi muslimienemmistöiset maat tai globaalin etelän maat ”uskonnollisina” vastakohtina ”sekulaarille” pohjoiselle tai lännelle. Myös Länsi-Euroopan ulkopuolella tapahtuu maallistumista. Monet ajavat sitä aktiivisesti vaatimalla, että valtion instituutioiden tulisi olla katsomusneutraaleja eikä uskonnolla pitäisi olla vaikutusta lainsäädäntöön. Tällaista kiistaa käydään myös Euroopassa, esimerkiksi Puolassa ja Unkarissa. Toisin sanoen käsityksestä Euroopan oletetuista kristillisistä arvoista ja yhteisestä arvopohjasta ei vallitse konsensus edes Euroopan unionin sisällä. Venäjällä uskonnon, nationalismin ja valtion välinen linkki on asettunut lyhyessä ajassa aivan uudella tavalla. Tutkimuksellisen huomion tulisi kohdistua kaikkiin näihin kehityskuluihin, eikä vain islamin ja terrorismin kytköksiin, niin tärkeää kuin se onkin.

Uskonnon lukutaito

Uskonnon asianmukainen huomioon ottaminen tarkoittaa uskonnon eri ulottuvuuksien, kuten opin, etiikan, rituaalien, hengellisyyden tai spiritualiteetin ja instituutioiden, havaitsemista myös poliittisen päätöksenteon ja julkisen keskustelun yhteydessä. Tätä tarkoittaa uskonnon lukutaito: koska uskonnoilla on eri ulottuvuuksia, niiden arvioiminen vain yhdestä näkökulmasta on riittämätöntä. On myös tärkeää nähdä valtakysymykset uskontojen sisällä eikä vain niiden välillä tai suhteessa maalliseen. Uskonnot ovat sisäisesti monimuotoisia ja jännitteisiä.

Uskonto ja uskontoperinteet näyttävät olevan erityisen alttiita vastakkaistenkin päämäärien ajamiselle. Esitän muutaman esimerkin tällaisesta uskontojen ambivalenssista, jonka tarkastelun tulisi näkyä myös tutkimuksessa – eikä vain teologiassa ja uskontotieteessä vaan myös yhteiskuntatieteissä. Esimerkkejäni yhdistää käsitys uskontoperinteiden sisäisestä jännitteisyydestä – niiden pyhiä tekstejä myöten – mikä myös tutkimuksen tulee havaita ja analysoida. Esimerkkieni valinta perustuu aiheille, joista olen tehnyt tutkimusta.

Ensiksi, uskonto ja kehitys: tutkimuksessa on enenevässä määrin alettu ottaa huomioon uskontoperinteiden ja uskonnollistaustaisten (*faith-based*) toimijoiden merkitys kehityspolitiikassa, kehitysyhteistyössä ja kehitystutkimuksessa. Tällainen uskonnon merkityksen huomioiva tutkimus on nostanut esiin tärkeitä asioita: esimerkiksi Saharan eteläpuolisessa Afrikassa uskonnollistaustaiset toimijat tuottavat merkittävän osan koulutus- ja terveyspalveluista kaikkein köyhimmälle väestönosalle, usein paikaten valtion riittämättömiä palveluita. Ne edustavat eri uskontokuntia (erityisesti eri kristillisiä kirkkoja ja islamtaustaisia järjestöjä). Samalla tutkimuksen on kiinnitettävä huomiota uskonnollistaustaisten toimijoiden arvopohjaan ja laajempiin päämääriin. Kriittinen tutkimus kiinnittää huomiota myös siihen, että uskonnon vaikutus voi olla ristiriitainen tai kielteinen esimerkiksi seksuaaliterveyden ja naisten aseman kannalta.

Toiseksi, uskonto ja demokratia: 1970–80-lukujen Latinalaisessa Amerikassa katolinen kirkko jakaantui johtoaan myöten suhtautumisessaan epädemokraattisiin, repressiivisiin hallituksiin. Uskonnulla legitimoitiin sotilasdiktatuurien oikeutusta ja ihmisoikeusrikkomuksia, mutta samalla kirkolliset tahot olivat lähes ainoita ihmisoikeuksia puolustavia tahoja ja hauraan kansalaisyhteiskunnan suojiä. 500-vuotisella kristillisellä perinteellä perusteltiin niin sotilasvaltaa kuin demokratiaa. Yhteiskuntatieteellinen tutkimus on osoittanut, miten merkittävä rooli katolisen kirkon sotilasdiktatureja vastustaneella siivellä oli alueen demokratisoitumiselle.

Kolmanneksi, uskonto ja sukupuoli: on lukuisia esimerkkejä tulkinnoista, joilla voidaan perustella päinvastaisia tavoitteita. Sellainen sukupuolen tutkimus, joka ei kykene hahmottamaan uskonnon

monenlaisia merkityksiä, jää helposti edellä mainitsemani yli- tai aliarvioinnin vangiksi. Yksi viime aikojen tieteellisistä julkaisuistani koski juuri tätä: osoitin kirjallisen aineiston perusteella, miten teologinen sukupuolentutkimus on ollut aidosti globaalia ja intersektionaalista paljon aiemmin kuin valtaosa muusta sukupuolentutkimuksesta (Vuola 2017). Sille on ymmärrettävät syyt: ovathan kirkot ja muut uskonnolliset yhteisöt globaaleja transnationaaleja toimijoita. Globaalisti katsoen naisten oikeuksien ajaminen ei ole koskaan ollut vain sekulaaria. Kaikkien uskontojen parissa, eri puolilla maailmaa – myös Pohjoismaissa – naiset ovat eri aikoina puolustaneet oikeuksiaan myös uskonnollisin perustein. Se, että tätä historiaa ei tunneta, johtuu ennen muuta kapeakatseisesta tutkimuksesta, jossa uskontoa ei joko arvioida ollenkaan tai se nähdään lähtökohtaisesti kielteisesti.

Viimeiseksi, uskontojen ja konfliktien suhde: uskonnoilla legitimoidaan konflikteja, ja ne saattavat olla niiden osa, mutta enenevässä määrin uskonnollisia toimijoita otetaan mukaan myös rauhanvälitykseen ja konfliktien ratkaisuun. Uskonnollisten johtajien mukana olo on tärkeää, ovathan he parhaassa tapauksessa yhteisönsä luotetuimpia toimijoita ja kykenevät uskonnon avulla luomaan siltaa konfliktin osapuolten välillä. Samalla on syytä esittää kriittinen huomautus uskontojen sisäisistä valta-asetelmistä. Suurin osa maailman uskonnollisista johtajista on miehiä, joiden halu ja uskottavuus puhua naisille tärkeistä asioista voi olla varsin vähäinen tai jotta jopa edustavat sellaista käsitystä uskonnostaan, joka ei salli naisille auktoriteettia edes heitä itseään koskevissa asioissa. Kuten uskontodialogin kohdalla, vain ylätason huomioiminen on liian kapeaa. Empiirisen, tapauskohtaisen tutkimuksen puute uskonnon, konfliktien ja rauhanpyrkimysten kohdalla on suurta. Tutkimuksen tulee olla monitieteistä. Uskonnon tutkijoilla on siinä oma paikkansa, mutta tarve laajalle ihmistieteelliselle ymmärrykselle ilmiöstä on suuri.

Uskonnon lukutaidon tarve koskee kaikkia maita, hyvin erilaisia yhteiskuntia ja uskontoja sekä uskontoon tavalla tai toisella liittyviä ilmiöitä. Tämä myönnetään nykyään laajasti. Uskonto voi olla jonkin ongelman syy, ainakin osittain, mutta yhtä usein uskonto voi vaikuttaa päinvastoin. Asian selittäminen edellyttääkin sitä, että tutkija kykenee eritte-

lemään, mistä on kyse. Siinä tarvitaan monitieteistä otetta, myös kaikkia teologisia oppiaineita. On tärkeää, että tunnetaan uskontojen pyhät kirjoitukset – myös niiden alkukielillä – ja niiden syntykontekstit, opin kehitys, historia ja siinä tapahtuneet muutokset, nykyiset ilmenemismuodot ja eettiset opetukset. Kuten aiemmin totesin, myös sellaiselle yhteiskuntatieteelliselle tutkimukselle, joka välttää esittämäni tavallisimmat uskontoon liittyvät sudenkuopat kykenemällä tarkastelemaan uskontoa sen eri ulottuvuuksissa, on niin ikään suuri tarve.

Suuret globaalit kysymykset, kuten köyhyys, ilmastonmuutos, nationalismi, demokratia ja oikeusvaltioperiaate, muuttoliike ja sodat, sisältävät uskontoon liittyviä ulottuvuuksia. Uskonnontutkija kykenee vastaamaan miten, missä määrin ja millä tavoilla. Ja myös missä määrin ne eivät liity uskontoon. Tällöin tutkimus purkaa mainitsemani yli- tai aliarviointia: uskonto ei ole ympäristöongelmien syy mutta liittyy niiden maailmankuvallisiin ja eettisiin ulottuvuuksiin. Uskonto ei ole naisten heikon aseman syy vaikkapa muslimimaissa, mutta liittyy siihen olennaisilla tavoilla.

Teologisella tutkimuksella on tärkeä rooli kaikessa tässä. On tärkeää, että teologista tutkimusta ja opetusta tehdään jatkossakin tiedeyliopistoissa, jolloin uskonnontutkimusta koskevat samat kriteerit kuin muitakin ihmistieteitä. Samalla tehdyn tutkimuksen on aidosti vastattava lupaukseen uskonnon ymmärtämisen tärkeystä nykymaailmassa.

Kirjallisuus

Davie, G. (2018) *The Impact of Religion: Current Challenges and Future Perspectives*. Julkaisematon esitelmä konferenssissa *The Impact of Religion. Challenges for Society, Law and Democracy*, Uppsala 24.–26.4.2018.

Rethinking Society for the 21st Century. Report of the International Panel on Social Progress (2018). <https://www.dropbox.com/s/ydnqyr9diz5pes/Executive%20Summary%202018%20Report%20v2%20with%20titlepage.pdf>

Vuola, E. (2017) Religion, Intersectionality, and Epistemic Habits of Academic Feminism. Perspectives from Global Feminist Theology. *Feminist Encounters. A Journal of Critical Studies in Culture and Politics* 1(1). <http://www.lectitopublishing.nl/download/DBU1TOTH.pdf>

Vuola, E. (2016a) Saako uskontoja kritisoida? *Politiikasta.fi-verkkosivusto*. <https://politiikasta.fi/saako-uskontoja-kritisoida/>

Vuola, E. (2016b) Uskonnon ymmärtämisen vaikeudesta. Suomen Akatemia, blogi. <https://www.aka.fi/fi/akatemia/media/blogi/2016/uskonnon-ymmartamisen-vaikeudesta/>

ELINA VUOLA

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston globaalien kristinuskon ja uskontodialogin professori.